Příspěvek k poznávání příčin a principů jazykové dynamiky Případová studie o dvou dveřích[1]

Luboš Veselý
Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého Olomouc
lubos.vesely@upol.cz

Vojtěch Veselý
Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové
vojtech.vesely@uhk.cz

A contribution to the exploration of the causes and principles of language dynamism. The case study about two doors

ABSTRACT: The paper presents a corpus-based case study concerning quantification of the Czech plurale tantum *dveře* 'door' (but also of other plularia tantum). The study is a contribution to the research on language dynamism, i. e. dynamic changes in properties/behaviour of language units. According to both the authors' intuition and the corpus data available, the plurale tantum *dveře* 'door' usually does not combine with the basic numeral *dvě* 'two' (hence *dvoje dveře* 'two door' is the only option) but quite commonly combines with basic numerals of higher numbers (*tři* 'three', *čtyři* 'four', etc.) which hereby comprise an alternative to set numerals (*troje* 'three (sets)', *čtvery* 'four (sets)', etc.). Therefore, *dvě dveře* 'two doors' is not common while *tři dveře* 'three doors', *čtyři dveře* 'four doors', etc., is common to some extent. As for other cases besides nominative and accusative, on the other hand, basic numerals of all numbers are common (*dvou dveří* 'of two doors', *tří dveří* 'of three doors', etc.). The following rationale is provided: the phrase *dvě dveře* 'two doors' is not acceptable because the numeral marks gender while the noun does not (as a result, the two forms are not compatible); the phrases *dvou dveří* 'of two doors', *tři dveře* 'three doors', *tří dveří* 'of three doors', etc., are also acceptable because neither the numerals nor the nouns mark gender. Other factors having an impact on the competition between basic and set numerals are also pointed out, especially: a) the nature of the denotate of the noun, b) the morphological type of the noun. The impact of various factors is examined via analysis of corpus data. It turns out that the (desired) ceteris paribus condition cannot be fully met as the respective factors interact with one another.

KEYWORDS: language dynamism; plurale tantum; basic numeral; set numeral; case

KLÍČOVÁ SLOVA: jazyková dynamika; plurale tantum; základní číslovka; souborová číslovka; pád

---

[1] Naše poděkování patří studentům oboru český jazyk a literatura na PdF UPOL, kteří dostali za úkol napsat úvahu na téma „Proč spojení *tři/čtyři dveře*, *pět dveří* se docela používá, zatímco spojení *dvě dveře* ne?". Jejich texty nám poskytly mnohou inspiraci.

0. V posledních letech jsme věnovali nemálo pozornosti jevu, který lze – velmi zhruba a spíše jen pracovně – vystihnout pojmenováním ***jazyková dynamika***, popř. bychom mohli hovořit o nestálosti, nestabilnosti, kolísavosti, rozkolísanosti, pohyblivosti, proměnlivosti atp. jazykových prostředků, respektive jazykové normy či úzu (zejména Veselý – Veselý 2019; Veselý 2019; Veselý 2018a; Veselý 2018b; Veselý 2018c; Veselý 2016; Veselý 2013 nebo Veselý 2011). Tímto (dosti vágním) „termínem" zde referujeme ke všem těm situacím, kdy nelze tvrdit, že by se určitý jazykový prostředek / určité jazykové prostředky chovaly setrvale stejně, neměnně, že by byly dlouhodobě užívány naprosto (popř. skoro bezvýjimečně) v souladu s nějakým přímočarým, striktně vymezitelným pravidlem.

Zaměřovali jsme se na dynamiku zcela konkrétních, individuálních jazykových jednotek (kupř. na slovesa *soustředit se*, *chybovat* a *(v)zpěčovat se*), na pohyb v rámci užších skupin prostředků sdílejících určité sémantické a/nebo gramatické rysy (např. na obouvidové přejímky „jednorázového" významu *abdikovat*, *rezignovat*, *akceptovat*, *anulovat*, *kontumovat* …) i na rozkolísanost velmi početných tříd sémanticky a slovotvorně/morfologicky charakterizovaných jednotek (na tzv. účelová adjektiva na *-ICÍ*; *čisticí*, *balicí*, *hodnoticí* …; a tzv. dějová adjektiva na *-ÍCÍ*; *čistící*, *balící*, *hodnotící* …). Naším cílem pokaždé bylo odhalit příčiny dané dynamiky, zjistit a popsat konkrétní činitele způsobující příslušnou proměnlivost, nestálost normy/úzu.[2]

V jednotlivých analyzovaných případech se jednalo o jazykovou dynamiku „různého typu": Šlo o případy, kdy **1)** jazykový prostředek prošel celým procesem změny, jeho přechod ze stavu A do stavu B byl (víceméně) dokončen: původní „čisté" perfektivum *soustředit se na něco* se u příslušníků nové generace přehodnotilo v „čisté" imperfektivum (Veselý 2011); původní „pouhé" imperfektivum *chybovat* se stalo slovesem obouvidovým (Veselý 2018b); původní zvratný akuzativ *se* (*vidět se*, *kritizovat se*, *chválit se* …) přestal být akuzativem (Veselý 2013). Dále šlo o případy, kdy **2)** došlo k nástupu výraznější variability úzu: slovesu *zpěčovat se* začala výrazněji konkurovat jeho předponová varianta *vzpěčovat se* (Veselý 2019); u sloves jako *abdikovat*, *akceptovat*, *informovat* … začalo opisné futurum výrazněji konkurovat prézentu při vyjadřování dokonavosti v budoucnosti (*Prezident brzy abdikuje* $_{\text{prézens}}$ versus *Prezident bude brzy abdikovat* $_{\text{opisné futurum}}$) (Veselý 2018a). V neposlední řadě šlo o případy, kdy **3)** lze hovořit o dlouhodobé výrazné kolísavosti, nevyhraněnosti normy či úzu: konkurence tzv. účelových adjektiv na *-ICÍ* a tzv. dějových adjektiv na *-ÍCÍ* (*mučicí/mučící nástroj*, *dělicí/dělící čára*, *hodnoticí/hodnotící komise*) (Veselý – Veselý 2019); konkurence životných a neživotných forem při subjekt-predikátové shodě u několikanásobného podmětu se singulárovým femininem a neutrem (*Matka a dítě jsou zdraví* versus *Matka a dítě jsou zdravé*) (Veselý 2016). V právě představované studii půjde (zčásti) o dynamiku ještě jiného „typu", než které byly právě nastíněny (viz odd. 1).[3]

---

[2] Rozlišování mezi tzv. normou a tzv. územ, kterému bylo věnováno už mnoho badatelského úsilí, není pro tento text nijak relevantní.

Domníváme se, že právě tímto způsobem, tedy skrze dosti detailní rozbory konkrétních případů, lze postupně dospívat k poznávání obecnějších principů, které stojí za nestálostí jazykové normy a úzu, za proměnlivým chováním jazykových prostředků.

1. Vymezení předmětu zkoumání a stanovení cílů

Prvotním impulzem pro sepsání této studie byla naše domněnka, že (nominativní/akuzativní) spojení *tři dveře*, *čtyři dveře* a *pět dveří* se (nezřídkakdy) vyskytuje (říká i píše), zatímco spojení *dvě dveře* skoro vůbec; anebo jinak řečeno: že (nominativním/akuzativním) spojením *troje dveře*, *čtvery dveře*, *patery dveře* konkurují (do určité míry) spojení *tři dveře*, *čtyři dveře*, *pět dveří*, kdežto spojení *dvoje dveře* svého konkurenta (ve spojení *dvě dveře*) takřka nemá. Opodstatněnost této domněnky potvrdila už následující jednoduchá korpusová sonda: SYN v8 dokládá pro fráze *tři dveře* 27 výskytů, *čtyři dveře* 72 výskytů a *pět dveří* 224 výskytů; zatímco pro frázi *dvě dveře* pouze 1 výskyt (pro frázi *dva dveře* 0 výskytů).

Uvádí se, že u pomnožných podstatných jmen (mezi něž patří i *dveře*) se počet označovaných objektů vyjadřuje číslovkami druhovými/souborovými, nikoli číslovkami základními (srov. např. Šmilauer 1972: 199; *Mluvnice češtiny 2*: 118–120; *Internetová jazyková příručka* aj.). Už jen výše uvedená korpusová sonda však dokazuje, že tomu tak rozhodně není vždy, a že tedy ani v tomto případě není úzus zcela jednotný, naprosto stabilní. O tom, že nejde o jev nový, svědčí i následující drobnost z *Naší řeči* z roku 1934:

„Pomalu se zapomíná, že je třeba klásti číslovky druhové místo základních, počítají-li se předměty vyjádřené jmény hromadnými a pomnožnými. Proto se správně říká *dvojí listí*, nikoli dvě listí, *dvojí dveře*, nikoli dvě dveře atd. Že se proti tomuto pravidlu chybuje dnes i v případech velmi zřejmých, ukazuje několik dokladů, které nám poslal prof. E. Pavelka: V hospodářsky silné Litvě mají sedm velkých jatek (Nár. pol. 1. 8. 1933) m. *sedmery jatky* nebo *sedmero jatek*. – Inka mohla opravdu utéci z bytu a bouchnouti oběma dveřmi (Vachek, Muž a stín 133) m. *obojími dveřmi*. – Celkem byly na těchto předmětech rozesety otisky pěti prstů. Jedny pocházely od zavražděné, druhé od Pepky… Dvě druhé dvojice… patřily mužům atd. (t. 61), tedy správně *otisky paterých prstů*.“ (*Naše řeč* 1934: 29)

Jazykovou dynamiku, která je spojena s vymezeným předmětem zkoumání (a která se – ovšem jen zčásti – liší od „typů“ nastíněných v odd. 0), lze charakterizovat následovně: Úzus (přinejmenším ten psaný) vykazuje poměrně značnou míru stability, jedna z variant je výrazně většinová, druhá výrazně menšinová, byť nikoli zanedbatelná: fráze *troje dveře* je v SYN v8 doložena 569krát, zatímco fráze *tři dveře*

[3] Zde uvedené pokusy o vymezení jednotlivých „typů“ jazykové dynamiky je třeba brát s rezervou; naše analýzy byly příliš nedostatečné na to, aby umožňovaly přesnější vymezení.

pouze 27krát, poměr je tedy cca 21 : 1. Norma je zde tedy dosti pevná, přesto je však „čas od času“ v důsledku jistých příčin „narušována“. Obsah tohoto odstavce je však třeba okamžitě relativizovat v následujícím smyslu: hned u hodnoty 4 je situace o poznání jiná než u hodnoty 3: fráze *čtvery dveře* je v SYN v8 237krát a fráze *čtyři dveře* 72krát; poměr je tedy cca 3,3 : 1, což je sice stále značný rozdíl, ale s poměrem 21 : 1 nesnese srovnání.

Cílem tohoto příspěvku je především zjistit a popsat faktory, které výše načrtnutou situaci způsobují. Zodpovídány budou zejména následující dvě otázky: **1)** Proč vůbec číslovky základní konkurují u pluralií tantum číslovkám souborovým? a **2)** Proč je u číslovky označující počet 2 tato konkurence diametrálně slabší (takřka nulová), pokud jde o přímé pády, nominativ a akuzativ? Naším cílem je také ukázat, jak široké pole jevů může být ve hře při analýze nestability jednoho zcela konkrétního jazykového jevu.

Tento příspěvek lze s ohledem na způsob zodpovídání nastolených otázek rozdělit na dvě části: **I)** v oddílech 2 až 4 půjde především o úvahy založené na naší introspekci a na našich lingvistických zkušenostech, přičemž „závěry“ tam zformulované mají povahu „pouhých“ hypotéz; **II)** v oddíle 5 budou obecně popsány skutečnosti, které znesnadňovaly ověřování stanovených hypotéz; v oddílech 6 až 7 budou prezentovány postupy, pomocí kterých byly jednotlivé hypotézy ověřovány, i výsledky tohoto ověřování. Předesíláme však, že ne všechny hypotézy z části I) bylo možné v korpusové části ověřit – k příčinám toho viz oddíl 5.

I. ČÁST INTROSPEKTIVNÍ

2. Proč *tři dveře*, *čtyři dveře*, *pět dveří* ano, ale *dvě dveře* ne?

Takto položená otázka takřka automaticky koncentruje pozornost na dané číslovky a nastoluje hypotézu, že příčina bude velmi pravděpodobně spočívat právě v nich, respektive v nějakém rozdílu mezi nimi. Z toho plynoucí otázka „Čím se odlišuje číslovka *dvě*/*dva* od číslovek *tři*, *čtyři*, *pět* …?“ má jasnou odpověď: Číslovka *dvě*/*dva* je rodově (alespoň částečně) rozlišena (*dvě* pro femininum a neutrum: *dvě ženy*, *dvě města*; *dva* pro maskulinum: *dva muži*), zatímco číslovky *tři*, *čtyři*, *pět* jsou rodově zcela neutrální (*tři*/*čtyři ženy*/*města*/*muži*, *pět žen*/*měst*/*mužů*).

Toto zjištění nutně vede k otázce, jak by mohl tento rozdíl v (ne)rozlišování rodu souviset s pomnožným substantivem *dveře* tak, aby o něm bylo možno uvažovat jako o možném faktoru, možné příčině pozorovaného jevu (*tři*, *čtyři dveře* ano, *dvě dveře* ne). Tato otázka pak asociuje známá tvrzení o rodové nevyhraněnosti pomnožných substantiv, srov. např.:

„**P.t.** [pluralia tantum] jsou rodově nevyhraněná, což souvisí s rodově unifikační tendencí v pl., která se projevuje ve jmenné flexi; srov. i kolísání mezi mask. a fem.: *Vánoci*/*Vánocemi*, *Velikonoci*/*Velikonocemi*.“ (Osolsobě 2017)

Pak se ovšem nabízí následující „závěr" či spíše jen hypotéza: Rodová nerozlišenost, neutrálnost číslovek *tři*, *čtyři*, *pět* je dobře kompatibilní s rodovou nevyhraněností plurale tantum *dveře*, zatímco (částečná) rodovost číslovky *dvě*/*dva* s ní dobře kompatibilní není: *Dvě* navozuje ženský (či střední) rod, ale *dveře* jasně ženského rodu nejsou. Mohlo by tu tedy docházet k určité kolizi mezi rodovostí číslovky *dvě* a (řekněme) takřka „bezrodostí" substantiva *dveře*.

Jen pro úplnost ještě dodáváme následující dvě relevantní skutečnosti: **1)** souborové číslovky *dvoje*, *troje* (*dveře*) rod nerozlišují (a jsou tedy dobře slučitelné s rodově nevyhraněnými dveřmi); **2)** Spojení *dvě dveře* je pro naše jazykové povědomí přece jen přijatelnější než spojení *dva dveře*, což by mluvilo pro to, že jméno *dveře* je – přes svou silnou tendenci k bezrodosti – přece jen víc ženské než mužské.

Poznámka k rodové nevyhraněnosti pluralií tantum:

Nevýraznost, zastřenost gramatické kategorie jmenného rodu u pomnožných substantiv je podle našeho názoru dána/způsobována jednak absencí singulárových tvarů, jednak nerozlišováním rodu u plurálu tvrdých i měkkých adjektiv: *staré*/*cizí ženy*/*hrady*; *bez starých*/*cizích žen*/*hradů*; *starým*/*cizím ženám*/*hradům*; *znám staré*/*cizí ženy*/*hrady*; *o starých*/*cizích ženách*/*hradech*; *se starými*/*cizími ženami*/*hrady* – v žádném pádu není adjektivem signalizován rozdíl v rodu, resp. zda jde o maskulinum, anebo o femininum. Rodově výrazný je pouze nominativ a akuzativ tvrdých adjektiv středního rodu: *opravená vrata*, *nová rovnátka*, *usměvavá ústa* jako *stará města*. V řadě nespisovných útvarů je jmenný rod u adjektiv (i tvrdých) neutralizován zcela (*starý ženy*/*hrady*/*města*) … S rodovou nevyhraněností u pluralií tantum souvisí i (už výše naznačená) variantnost jako *kalhotům*/*kalhotám*, *kalhotech*/*kalhotách* atp. – její vznik je důsledkem rodové nevyhraněnosti a současně i jejím důkazem; variantnost také rodovou nevyhraněnost zesiluje.

3. Skloňování syntagmat ČÍSLOVKA + *DVEŘE*

V nominativu a akuzativu (tedy v přímých pádech) je spojení *dvě dveře* nepřijatelné, takřka se neobjevuje; avšak v ostatních (nepřímých) pádech je spojování jména *dveře* se základní číslovkou hodnoty 2 dnes už běžným jevem (*ze dvou dveří*, *projít dvěma dveřmi* …). U hodnot 3 a výše je pak tato tendence ještě o poznání výraznější (*pokoj se třemi dveřmi*, *ze čtyř dveří*, *auto s pěti dveřmi* …). K tomu viz ještě níže v korpusové části textu.

3.1 Možné vysvětlení tohoto jevu

Skutečnost, že spojení jako *bez dvou dveří*, *ke dvěma dveřím*, *o dvou dveřích* se stala běžnými, (víceméně) neproblematickými (oproti nominativnímu/akuzativnímu *dvě dveře*), by se dala (domníváme se) interpretovat následovně: Mimo nominativ a akuzativ číslovka *dvě*/*dva* rod nerozlišuje (*bez dvou žen*, *mužů*, *měst*; *dvěma ženám*, *mužům*, *městům*; *o dvou ženách*, *mužích*, *městech* …), a proto je její spojování s rodově

nevyhraněným plurale tantum *dveře* dobře možné. Fakt, že tam, kde základní číslovka rod nesignalizuje, je spojení s pomnožným substantivem možné, tedy hovoří ve prospěch (výše formulované) hypotézy o „rodové kolizi" jako možné příčině nepřijatelnosti spojení *dvě dveře*.

Důležitý stimul pro konkurování číslovek základních číslovkám souborovým v nepřímých pádech by snad bylo možné hledat v „homonymii" souborových a druhových číslovek: Mimo nominativ a akuzativ (*dvoje*, *troje šaty* vs. *dvojí*, *trojí šaty*) jsou číslovky souborové (*dvoje*, *troje*) a druhové (*dvojí*, *trojí*) tvarově nerozlišené: *Bez dvojích šatů nevyjedu* (myslí se prostě bez dvou kusů, anebo bez dvou druhů, např. večerních a denních?). Nerozlišování mezi „souborovostí" a druhovostí v nepřímých pádech tedy může vyvíjet tlak na volbu číslovky základní, a to za účelem jasné signalizace toho, že se jedná o prosté počítání předmětů, ne o počítání druhů: Mějme konstrukci *chodba s dvojími dveřmi*: Jde o chodbu, kde jsou dvoje dveře, anebo o chodbu, kde jsou dva druhy dveří, přičemž počet dveří není dán? U konstrukce *chodba se dvěma dveřmi* je jasné, že jde o chodbu, kde jsou dvoje dveře. Takto motivované používání základních číslovek v pádech nepřímých (*ze tří dveří*, *o čtyřech dveřích* ...) pak může podporovat i jejich výskyt v pádech přímých (*tři dveře*, *čtyři dveře*).

4. Srovnávání slova *dveře* s dalšími pluralii tantum

Nezbytnou součástí snahy vysvětlit tematizovanou situaci (danou dynamiku) musí být i srovnávání substantiva *dveře* s jinými pluralii tantum. Je třeba zjistit, nakolik se povšimnutý jev (ne)vyskytuje i u jiných podstatných jmen pomnožných, a to se zřením k tomu, v čem se tato pluralia tantum se jménem *dveře* shodují (popř. v čem se mu podobají) a v čem se od něj odlišují. Shody a rozdíly lze stanovovat zejména s ohledem na **1) povahu denotátu pluralií tantum** a s ohledem na **2) jejich typ skloňování**. Je otázka, zda lze vysledovat nějaké korelace mezi (ne)přítomností pozorovaného jevu (dané dynamiky) a významem a typem skloňování pomnožných jmen. Z těchto případných korelací, korespondencí by pak bylo možné dovozovat, že příslušné (významové a formální) charakteristiky jsou pro analyzovaný jev relevantní, že jsou jeho činiteli.

4.1 Podstatná jména pomnožná podle podoby denotátu

Z logiky věci pro nás nejsou relevantní pluralia tantum s denotátem nepočitatelným (jako *spalničky*, *neštovice*, *zarděnky*, *dějiny* ...), nýbrž jen ta s denotátem počitatelným, jako např.: *vrata*, *noviny*, *sáňky*, *záda*, *ústa*, *housle*, *šaty* (dámské, róba), *plavky*, *trenky*, *kalhoty*, *kraťasy*, *bermudy*, *nůžky*, *kleště*, *štípačky*, *kombinačky*, *štafle*, *brýle*, *varhany*, *kamna*, *hodiny*, *rovnátka* atp. V rámci počitatelných pokládáme za nejrelevantnější (s ohledem na zde řešený problém) následující rozdíl: **1)** Pluralia tantum označující objekt, u něhož lze dobře uvažovat o jisté „párovosti", o složenosti ze dvou stejných/podobných, symetrických složek; **denotát je vnímán jako v jistém slova smyslu složený**: *kalhoty*, *džíny*, *brýle*, *nůžky*, *kleště*, *vrata* ...; **2)** Pluralia tantum

označující objekt, u něhož „není třeba“ uvažovat o „párovosti“, o složenosti ze dvou stejných/podobných, symetrických složek; **denotát lze dobře vnímat jako jeden nesložený kus**: *dveře*, *housle*, *jesle*, *kamna*, *ústa* …

Předpokládáme/domníváme se, že nejpřístupnější ke spojování se základními číslovkami by mohla být ta pluralia tantum, která denotují „skutečné substance“, takže ohraničené fyzické objekty (ne tedy třeba nemoci), a to substance, které lze bez obtíží vnímat jako nesložené (*dveře*, *housle*, *jesle* …). Právě se substantivy takových vlastností se totiž základní číslovky spojují zcela běžně a neproblematicky (srov. např. frekventovaná syntagmata *dvě ženy*, *tři osoby*, *pět aut* aj.). U pluralií tantum, která denotují „skutečné substance“, ale jejich denotát je vnímán jako v jistém smyslu složený, naopak očekáváme, že budou ke spojování se základními číslovkami méně přístupná. Roli tu podle nás může hrát významová blízkost těchto substantiv k plurálovým výrazům označujícím soubory,[4] tedy výrazům, jejichž denotát je rovněž „párový“, popř. vícečlenný: *boty*, *lyže*; *zápalky*, *klíče* aj. V kombinaci s nimi mají souborové číslovky zřetelně jiný význam než základní číslovky: *dvoje boty* (= dva páry) vs. *dvě boty* (dva kusy). U pluralií tantum takový významový rozdíl není ve hře, základní číslovky tu souborovým číslovkám mohou konkurovat (a také konkurují); např. *tři kalhoty* tedy není interpretováno ve smyslu ‚tři nohavice‘.[5] Přesto je podle nás možné, že společný významový rys ‚složenost denotátu‘ (*kalhoty* jsou „párové“ podobně jako *boty*) vytváří jistý tlak na to, aby se „párová“ pluralia tantum kombinovala jen se souborovými číslovkami: souborové číslovky u výrazů typu *boty* vyjadřují, že jde o počítání „celků“ (souborů), a rovněž u jmen typu *kalhoty* jde o počítání „celků“ (v tomto případě ne souborů, ale složených předmětů).

4.2 Podstatná jména pomnožná podle typu skloňování

Pluralia tantum můžeme pro potřeby tohoto textu jednoduše rozdělit na **1)** zakončená na *-e*: *dveře*, *housle*, *jesle*, *kleště*, *brýle*, *štafle* …; **2)** zakončená na *-y*: *kalhoty*, *nůžky*, *štípačky*, *hodiny*, *varhany* … a **3)** zakončená na *-a*: *vrata*, *kamna*, *rovnátka*, *ústa*, *záda* …

Nepředpokládáme, že by právě uvedené rozdíly měly mít výraznější vliv na (ne) možnost spojování daných jmen s číslovkami základními, přesto však bude tento jev v korpusové části tematizován.

---

[4] Může být předmětem diskuse, zda je výraz *boty* ve smyslu ‚pár bot‘ tvarem lexému *bota* (se zvláštním gramatickým významem), anebo jde o plurale tantum, tj. lexikální jednotku odvozenou od lexému *bota*. Užíváme tu proto neutrální označení „výraz“. Srov. k tomu Michalec – Veselý (2016).

[5] Takový způsob užívání je doložen v profesní mluvě krejčích. Výraz *kalhoty* tu však nemá povahu plurale tantum, je „běžným“ plurálovým tvarem ke jménu *kalhota*.

II. ČÁST KORPUSOVÁ

5. Skutečnosti znesnadňující ověřování stanovených hypotéz

1) Limitovanost korpusových dat

Předpokládáme, že k užívání číslovek základních místo číslovek souborových ve spojení s pluralii tantum dochází především v mluvených komunikátech prostěsdělovacího stylu. Takové komunikáty však v databázích Českého národního korpusu příliš bohatě zastoupeny nejsou: korpusy řady SYN mají sice značný rozsah (SYN v8 má více než 5 miliard textových pozic), avšak zachycují jen psanou češtinu a žánrově v nich převažuje publicistika; korpusy mluvené češtiny řady ORAL zachycují spontánní konverzaci v neformálních situacích, ale jejich rozsah je relativně malý (ORAL v1 má něco přes 6 milionů textových pozic).

Dejme tomu, že budeme chtít zjistit, zda se v mluvených komunikátech více užívá spojení *troje dveře*, nebo spojení *tři dveře*. V korpusu ORAL v1 mají obě spojení 0 výskytů, což je nutno přičíst malému rozsahu daného korpusu. V korpusu SYN v8 (jak bude podrobněji ukázáno v odd. 6) spojení *troje dveře* asi dvacetinásobně převažuje nad spojením *tři dveře*. Lze dovozovat, že se spojení *troje dveře* užívá mnohem častěji než spojení *tři dveře* rovněž v mluvených komunikátech? Jistě nikoli, jelikož korpus SYN v8 podává svědectví jen o psaném jazyce a jeho normách. Váhu tohoto svědectví navíc snižuje fakt, že publicistické texty, které v SYN v8 převažují, procházejí korekturami, což snižuje jejich autenticitu (korektoři je mohou v určité míře „pospisovňovat“).

2) Souběžnost vlivu jednotlivých faktorů

Pokládáme za pravděpodobné, že jednotlivé faktory ovlivňující volbu typu číslovky, jazykové i mimojazykové, působí na různá syntagmata[6] v různé míře, ať už v důsledku toho, že vliv faktoru je z nějakého důvodu sám o sobě slabý (příp. i nulový), nebo v důsledku toho, že je oslaben působením dalších faktorů. Právě skutečnost, že se jednotlivé faktory mohou navzájem ovlivňovat, je zásadní překážkou pro verifikaci hypotéz uvedených v části I). Při ní by ideálně měla být dodržena metoda **ceteris paribus**, tedy: mění se pouze jediný rys/parametr (ten, který je determinován sledovaným faktorem), ostatní rysy/parametry zůstávají neměnné. Zjišťujeme-li tedy např. vliv povahy denotátu pomnožného substantiva na volbu typu číslovky, měli bychom pracovat s množinou syntagmat, která se liší právě jen v tomto rysu, tj. jejich ostatní vlastnosti (morfologické, sémantické) jsou identické. Takový (maximalistický) požadavek je ale prakticky nemožné splnit, jednak kvůli rozmanitosti lexikálních jednotek (a ještě větší rozmanitosti jednotek syntaktických), jednak kvůli limitovanosti dostupného materiálu (viz výše bod 1)). Není zkrátka možné (jako to je někdy možné v přírodních vědách) vytvořit „laboratorně dokonalé“ vzorky dat, umožňující

[6] Syntagmata substantiv a souborových/základních číslovek.

úplné splnění požadavku ceteris paribus.[7] Přesto je podle nás na místě vhodným výběrem jazykového materiálu o vyloučení vlivu dalších faktorů usilovat. Relevantní výsledky může přinést také uplatnění následující metody: provede se dvojí analýza; v prvním případě je vliv dalších faktorů v maximální míře vyloučen, v druhém případě je „kontrolovaným způsobem"[8] umožněn; výsledky obojí analýzy jsou následně porovnány. Realizace tohoto postupu bude demonstrována (či alespoň naznačena) v odd. 6 a 7.

6. Ověřování hypotézy o vlivu pádu syntagmatu ČÍSLOVKA + SUBSTANTIVUM (a vlivu faktorů souvztažných)

Jak jsme uvedli už v části I), jde tu o protiklad mezi pády přímými a nepřímými. Pro souborové číslovky všech hodnot platí, že jsou v nepřímých pádech homonymní s číslovkami druhovými; to může vytvářet jistý tlak na volbu číslovky základní (viz odd. 3.1). Srov. níže doklady z korpusu SYN v8:

V naší hale byl mezi dvojími dveřmi zděný výstupek, na kterém se pěkně vyjímaly obrázky.

Stejně jako o patro výš byla i tady předsíň zakončena dvojími dveřmi: úzkými, které u nich doma vedly do Josefova pokoje, a širokými s tabulkami z mléčného skla.

Zatímco v prvním dokladu jde o prosté počítání kusů, v druhém dokladu jsou počítané kusy druhově rozlišeny – tvar *dvojími* tu lze (domníváme se) interpretovat jako číslovku druhovou.[9]

Pro konkurenci *dva*/*dvě* × *dvoje* je faktor pádu zvlášť relevantní: v přímých pádech je číslovka *dva*/*dvě* (částečně) rodově vyhraněná, a není tak kompatibilní s rodově nevyhraněným plurale tantum; v nepřímých pádech jsou jak číslovka *dva*/*dvě*, tak plurale tantum rodově nevyhraněné, a tudíž dobře kombinovatelné (viz odd. 3.1).[10]

Zajímalo nás, jaký je poměr mezi četností syntagmat s číslovkami souborovými a syntagmat s číslovkami základními, a to v přímých a nepřímých pádech, a pro různá

---

[7] I kdyby něco takového technicky možné bylo, zjištěné poznatky by sotva něco vypovídaly o působení zkoumaného faktoru v jazykové realitě.

[8] Úplná kontrola nad těmito faktory (volbou naprosto ideálního materiálu) je v praxi těžko realizovatelná.

[9] Jen stručně tu upozorníme na dvě komplikace, na jejichž analýzu v tomto textu není prostor: 1. Počítají-li se druhově rozlišené kusy, jde o druhový význam jiného typu, než počítají-li se druhy ve smyslu tříd/množin předmětů, např. *V obchodě prodávaly dvojí koláče, tvarohové a makové*. Doklady takového typu se jménem *dveře* jsme ale v korpusu SYN v8 nenašli. 2. Protiklad mezi prostým počtem a počtem druhů není zcela pevný ani v přímých pádech, tj. neplatí, že by syntagmata *dvoje*, *troje*, *čtvery* atd. *dveře* vždy vyjadřovala prostý počet dveří a syntagmata *dvojí*, *trojí*, *čtveré* atd. *dveře* počet druhů dveří. Oběma těmto jevům/problémům bychom rádi věnovali pozornost v jiné publikaci.

[10] Je zřejmé, že pád syntagmatu není faktorem ovlivňujícím volbu číslovky sám o sobě; faktorem jsou spíše vlastnosti syntagmatu v různých jeho pádech. V zájmu zjednodušení ale budeme (nadále) mluvit o faktoru přímý vs. nepřímý pád.

(avšak typově stejná či co nejvíce podobná) substantiva: *dveře*, *jesle* a *housle* (všechna tři substantiva mají přibližně stejnou deklinaci a jejich denotáty jsou podobné v tom smyslu, že jsou hmotné a nesestávají ze dvou dobře oddělitelných složek). Od (možného) vlivu morfologického typu, resp. hodnoty číslovky jsme v první fázi výzkumu abstrahovali. Srov. zjištěné frekvenční poměry:

Tab. 1: *dveře*, *housle*, *jesle*; přímé pády

	souborové číslovky	základní číslovky	poměr
dveře	2 400	586	3,6 : 1
housle	1 012	83	12 : 1
jesle	198	36	5,5 : 1

Tab. 2: *dveře*, *housle*, *jesle*; nepřímé pády

	souborové číslovky	základní číslovky	poměr
dveře	177	1 064	1 : 6
housle	15	77	1 : 5,1
jesle	13	43	1 : 3,3

Byla při takovém pojetí splněna podmínka ceteris paribus? Téměř jistě nikoli: jsou-li morfologický typ a hodnota číslovky relevantními faktory pro volbu typu číslovky, pak je jejich nezohlednění jen „předstíráním“, že o relevantní (skutečně působící) faktory nejde. Mohli bychom zjišťovat jen četnost syntagmat s číslovkami stejného morfologického typu a stejné/podobné hodnoty, např. *šest*, *sedm*, *osm*? Podmínka ceteris paribus by v tom případě byla zachována, avšak zjištěné frekvenční poměry by byly zavádějící (nemnoho vypovídající), jelikož by vycházely z velice „úzkých“ jazykových dat (srov. dále).

V druhé fázi výzkumu jsme zjišťovali frekvenční poměry pro číslovky různého morfologického typu a různé hodnoty.[11] Srov.:

Tab. 3: *dveře*, přímé pády

hodnota	souborové číslovky	základní číslovky	poměr
2	1 364	1	1 364 : 1
3	569	27	21,1 : 1
4	237	72	3,3 : 1
5	88	224	1 : 25
6	33	31	1,1 : 1
7	19	27	1 : 1,4
8	11	25	1 : 2,3
9	11	9	1,2 : 1
10	5	25	1 : 5

Tab. 4: *dveře*, nepřímé pády

hodnota	souborové číslovky	základní číslovky	poměr
2	117	193	1 : 1,6
3	59	210	1 : 3,6
4	8	162	1 : 20,3
5	4	263	1 : 65,8
6	1	26	1 : 26
7	1	12	1 : 12
8	0	13	0 : 13
9	1	5	1 : 5
10	2	4	1 : 2

[11] Oba faktory jsou „svázané“, tj. nelze je proměňovat nezávisle; v tabulce 3 jsou proto zapsány jen hodnoty příslušných číslovek.

Co zjištěné frekvenční poměry vypovídají o (ne)adekvátnosti výše popsaných přístupů, tj. a) abstrahování od relevantních faktorů, b) „zúžení" porovnávaných dat? Ad a): Při abstrahování od morfologického typu a hodnoty číslovky byl pro substantivum *dveře* zjištěn frekvenční poměr 3,6 : 1 (souborové : základní číslovky, přímé pády), resp. 1 : 6 (souborové : základní číslovky, nepřímé pády) – viz tabulku 1. Z tabulek 3 a 4 je zřejmé, že tyto frekvenční poměry zhruba platí jen pro číslovky o hodnotě 4, resp. 3. Výsledkem abstrahování od morfologického typu a hodnoty číslovky je tedy značně hrubý, nepřesný obraz o dané konkurenci. Ad b): Dejme tomu, že bychom závěry o vlivu faktoru přímý vs. nepřímý pád formulovali na základě frekvenčních poměrů zjištěných pro syntagmata *šest dveří*, *sedm dveří*, *osm dveří*. Požadavek ceteris paribus by byl splněn, jelikož všechna syntagmata zahrnují totéž plurale tantum (*dveře*) a číslovky stejného morfologického typu a podobné hodnoty; srovnatelná je i frekventovanost uvedených syntagmat (syntagma *pět dveří* by mělo frekvenci podstatně vyšší). Lze vidět, že přístup b) by (při aplikaci na daná syntagmata) dával jiný obraz o konkurenci souborových a základních číslovek než přístup a), tedy: užívání obou typů číslovek je v přímých pádech víceméně vyrovnané (při uplatnění přístupu a) bychom řekli, že v přímých pádech převažují souborové číslovky), kdežto v nepřímých pádech převažuje užívání číslovek základních. Takové tvrzení však není adekvátní, jelikož neplatí pro číslovky nižších hodnot: 2, 3 a 4.

Přístup a) ani přístup b) nejsou metodologicky adekvátní, protože faktory přímý vs. nepřímý pád a morfologický typ a hodnota číslovky nejsou nezávislé, ale navzájem se (podstatně) ovlivňují; není proto na místě je nezávisle zkoumat. O syntagmatech se jménem *dveře* lze obecně říci: Zatímco v nepřímých pádech se převaha základních číslovek potvrzuje pro číslovky všech hodnot, byť je míra této převahy značně proměnlivá, v přímých pádech je zásadním faktorem morfologický typ a hodnota číslovky: pro hodnotu 2 je užívání základních číslovek (tj. rodových podob *dva*, *dvě*) zcela výjimečné, pro hodnotu 3 souborové číslovky silně převažují, ale základní číslovky nejsou vzácné, pro hodnotu 4 je převaha souborových číslovek méně výrazná a od hodnoty 5 převažují základní číslovky (*pět dveří*), příp. je užívání obou typů číslovek vyrovnané (např. *šest dveří*); viz tabulku 3. Dále se (v zásadě) ukazuje, že s rostoucí hodnotou číslovky klesá závažnost faktoru přímý vs. nepřímý pád: rozdílnost v podobě konkurence se zmenšuje (srov. snižující se kontrast mezi zjištěnými poměry v tabulce 3), u vyšších numerických hodnot je pak základní číslovka primární volbou, ať je užita v pádu přímém či nepřímém.

Zjišťovali jsme také, zda se interakce mezi faktory přímý vs. nepřímý pád a morfologický typ a hodnota číslovky analogicky projevuje v syntagmatech se substantivy *housle* a *jesle*, která mají (jak jsme konstatovali už výše) podobné morfologické a sémantické vlastnosti jako jméno *dveře*. Lze říci, že korpusový materiál analogické chování těchto syntagmat naznačuje: v nepřímých pádech převažuje užívání číslovek základních, a to už od hodnoty 2, zatímco v přímých pádech je pro hodnoty 2 a 3 doložena převaha užívání souborových číslovek a teprve u hodnot 4 či 5 se užívání souborových a základních číslovek vyrovnává, popř. se „láme" ve prospěch číslovek základních. Výpovědní hodnotu zjištěných dat ale snižuje relativně nízká frekvence

substantiv *housle* a *jesle* v korpusu SYN v8 (oproti substantivu *dveře*), srov. (tabulky uvádíme ve zjednodušené podobě):

Tab. 5: *housle*, přímé pády

hodnota	souborové	základní
2	806	2
3	117	4
4	81	17
5	14	5
6	6	2

Tab. 6: *housle*, nepřímé pády

hodnota	souborové	základní
2	11	44
3	2	8
4	1	5
5	0	0

Tab. 7: *jesle*, přímé pády

hodnota	souborové	základní
2	91	0
3	91	0
4	15	2
5	2	3

Tab. 8: *jesle*, nepřímé pády

hodnota	souborové	základní
2	6	13
3	3	10
4	1	1
5	0	3

Bylo by možné také zjišťovat, jak se interakce uvedených faktorů projevuje v syntagmatech se substantivy, která se od substantiva *dveře* signifikantně odlišují morfologicky a významově (požadavek ceteris paribus by pak byl porušen ještě výrazněji). Pokud by se výše popsané chování potvrdilo i pro taková syntagmata, mohlo by to naznačovat, že faktory přímý vs. nepřímý pád a morfologický typ a hodnota číslovky jsou na morfologických a významových vlastnostech substantiva (relativně) nezávislé. Z materiálu, který jsme procházeli, ovšem takový závěr nevyplývá. Např. substantiva *kalhoty*, *brýle* a *nůžky* se v přímých pádech spojují téměř výhradně s číslovkami souborovými.[12]

7. Ověřování hypotézy o vlivu povahy denotátu substantiva

Věnujme se nyní otázce, zda podobu konkurence mezi souborovými a základními číslovkami může ovlivňovat povaha denotátu substantiva. Budeme pracovat v první řadě se substantivy stejného morfologického typu jako jméno *dveře* (viz šedě podbarvená substantiva v tabulce 9),[13] v druhé řadě však i se substantivy, která se od jména *dveře* morfologicky odlišují (viz nepodbarvená substantiva v téže tabulce).[14]

[12] Počet dokladů v nepřímých pádech je příliš nízký na to, aby bylo možné činit nějaké závěry o povaze konkurence mezi souborovými a základními číslovkami. U řady dalších pluralií tantum (např. *tepláky*, *saně*, *varhany*, *kamna*) se tento problém týká i pádů přímých. Frekvenční tabulky pro tyto případy neuvádíme.

Tab. 9: substantiva „párová“ a „nepárová“

	souborové	**základní**	**poměr**
„nepárová“ substantiva			
dveře	2 646	1 650	1,6 : 1
jesle	212	79	2,7 : 1
housle	1 030	160	6,4 : 1 (3,15 : 1)
hrábě	19	5	3,8 : 1
saně	78	45	1,73 : 1
sáňky	11	4	2,75 : 1
šaty	619	162	3,8 : 1
varhany	105	44	2,4 : 1
kamna	110	40	2,75:1
„párová“ substantiva			
brýle	302	78	3,9 : 1
kleště	88	13	6,8 : 1
punčocháče	10	3	3,3 : 1
nůžky	108	31	3,5 : 1
kalhoty	372	49	7,6 : 1
tepláky	72	2	36 : 1
džíny	131	22	6 : 1
plavky	142	12	11,8 : 1
? vrata	104	57	1,8 : 1

Pokud jde o frekvenční poměr mezi souborovými a základními číslovkami, lze vypozorovat jistou podobnost mezi těmi substantivy na *-e*, jejichž denotát je „nepárový“, resp. mezi těmi substantivy na *-e*, jejichž denotát je „párový“, a jistou odlišnost mezi oběma skupinami? Poměr mezi souborovými a základními číslovkami je v rámci skupiny „nepárových“ substantiv u třech jmen (*dveře*, *jesle*, *saně*) menší než 3 : 1,[15] u dvou substantiv (*housle*, *hrábě*) je větší než 3 : 1 (tj. je doložena větší převaha číslovek souborových). U substantiva *housle* je daný poměr větší než 6 : 1. Nahlédneme-li však do korpusového materiálu, zjistíme, že velké množství dokladů obsahuje vlastní jména typu *Koncert pro dvoje housle*, tj. petrifikované konstrukce, u nichž je užití základní číslovky prakticky vyloučené. Pokud bychom tyto případy odečetli,

[13] Tato podmínka ovšem nebyla splněna dokonale: substantiva *jesle*, *housle*, *brýle* atd. se od substantiva *dveře* odlišují tvarem 7. pádu.

[14] Zařazení těchto substantiv nám umožní pracovat s větším množstvím dokladů, ovšem za cenu možné interference morfologických rozdílů do zjištěných výsledků.

[15] Formulace „frekvenční poměr je menší než 3 : 1“ znamená, že může jít např. o poměr 2,9 : 1 nebo 1,4 : 1, ale také 1 : 1. Formulace „frekvenční poměr je větší než 3 : 1“ naopak znamená, že může jít např. o poměr 3,1 : 1 nebo 4 : 1 apod.

získali bychom poměr nepříliš přesahující 3 : 1 (viz údaj v závorce v tabulce 9). V případě „párových“ substantiv je u všech substantiv (*brýle*, *kleště*, *punčocháče*) poměr mezi souborovými a základními číslovkami větší než 3 : 1.[16]

Pokud jde o šedě nepodbarvená substantiva, tj. jména na *-y* a *-a*: Ve skupině „nepárových“ substantiv je u všech pluralií tantum doložen frekvenční poměr menší než 4 : 1, ve třech případech (*sáňky*, *kamna*, *varhany*) dokonce menší než 3 : 1. Naopak ve skupině „párových“ substantiv je frekvenční poměr v pěti případech větší než 3 : 1, ve čtyřech případech (*kalhoty*, *tepláky*, *džíny*, *plavky*) dokonce přesahuje (či je roven) 6 : 1. Jedině u substantiva *vrata* je zjištěný poměr nízký, jeho zařazení mezi „párová“ substantiva však není nesporné: SSJČ význam jména *vrata* parafrázuje jako ‚velké dveře (zprav. dvojkřídlé) (…)‘, charakteristika ‚dvojkřídlé‘ však, zdá se nám, platí spíše pro vrata staršího typu – moderní garážová vrata či vjezdové brány jsou většinou jednokřídlé.[17] Je tedy možné, že méně výrazná převaha souborových číslovek u substantiva *vrata* je důsledkem značného zastoupení dokladů, v nichž je denotát jména „nepárový“.

Přestože rozptyl frekvenčních poměrů mezi uvedenými substantivy je značný, můžeme říci, že pro skupinu „párových“ substantiv jsou kombinace se základními číslovkami doloženy relativně méně. Nezdá se, že by tu měl vliv morfologický typ substantiva: ve skupině jmen na *-e* i ve skupině jmen na *-y* jsou zastoupena jak substantiva, s nimiž se základní číslovky kombinují relativně hodně (*jesle*, *sáňky*), tak substantiva, s nimiž se kombinují relativně málo (*kleště*, *kalhoty*). Svědčí tedy zjištěné frekvence o tom, že je povaha denotátu substantiva pro konkurenci mezi oběma typy číslovek skutečně relevantní? Řekli bychom, že do jisté míry ano. Relativizaci „do jisté míry“ bylo nutno doplnit především z těchto důvodů: a) nebyl splněn požadavek ceteris paribus (pokud jde o morfologické typy substantiv nebo také o frekventovanost substantiv); b) pracovali jsme s relativně malým vzorkem substantiv, c) zařazení některých substantiv ke jménům s „párovým“ či „nepárovým“ denotátem je sporné: plavky mohou být jednodílné nebo dvojdílné (pánské *plavky* jsou vždy jednodílné, ale pokud mají nohavičky, jsou podobné kalhotám); *saně*/*sáňky* jsou „párové“ v tom smyslu, že jejich součástí jsou dvě sanice; viz výše komentář ke jménu *vrata*. Ani substantivum *dveře* nemusí mít nutně „nepárový“ denotát (historické dveře byly nezřídka dvojkřídlé).

Poznámka k povaze denotátu jména *dveře*: V souvislosti s výše uvedeným bodem c) je vhodné upozornit ještě na to, jaká je povaha velké části korpusových dokladů obsahujících frázi *čtyři dveře* nebo *pět dveří*. Jde v nich o počet dveří automobilů, tj. předmětů zásadně „nepárových“, navíc viditelně odlišných od „prototypických“ dveří

[16] Zařazení dalších substantiv stejného typu (tj. počitatelných pluralií tantum na *-e*, např. *kamaše*) nebylo možné v důsledku jejich nedostatečné frekvence.

[17] Vyhledáme-li výraz *vrata* v obrázcích Google, na většině obrázků jsou zachycena vrata jednokřídlá.

(domovních/pokojových). Vizuálně odlišné jsou zejména tzv. páté dveře od zavazadlového prostoru; tato okolnost má podle nás podíl na tom, že fráze *pět dveří* má v korpusu SYN v8 nápadně vyšší počet výskytů než fráze *patery dveře* (viz výše v tabulce 3) – srov. tabulky 5 a 7, z nichž je zřejmé, že u substantiv *housle* a *jesle* základní číslovky nad číslovkami souborovými (v takové míře) nepřevažují.[18]

8. Zdá se nám, že pokud jde o „různé typy" jazykové dynamiky (viz odd. 0), má konkurence mezi souborovými a základními číslovkami u pluralií tantum vcelku blízko k „typu" č. 3, tj. k případům, kdy je úzus dlouhodobě nejednotný, nevyhraněný, jako tomu je např. u konkurence mezi tzv. účelovými a dějovými adjektivy (*hodnoticí/hodnotící komise*) nebo u konkurence životných a neživotných forem při subjekt-predikátové shodě u několikanásobného podmětu se singulárovým femininem a neutrem (*Matka a dítě jsou zdraví* / *Matka a dítě jsou zdravé*). Přestože si ve všech těchto případech konkurují jednotky morfologické nebo lexikální (srov. *hodnoticí/hodnotící*, *zdraví/zdravé*), je daná konkurence (do značné míry) determinována vlastnostmi **vyšších jednotek syntaktických**. V důsledku jejich komplexnosti vstupuje do hry celá řada faktorů, což vede k nejednotnosti, rozmanitosti a také obtížné popsatelnosti příslušných jazykových norem a úzu. Zdá se nám, že v případech, kdy vlastnosti vyšších syntaktických jednotek (tolik) relevantní nejsou, je nejednotnost a rozmanitost úzu poněkud menší. K těmto případům patří konkurence mezi dokonavým a nedokonavým slovesem *chybovat* nebo konkurence mezi prézentem a opisným futurem při vyjadřování dokonavosti v budoucnosti (*Prezident brzy abdikuje* / *Prezident bude abdikovat*), tedy případy náležící k „typům" jazykové dynamiky č. 1 a 2 (viz odd. 0).

Introspektivním a korpusovým rozborem syntagmat typu *dvoje/dvě dveře* (*housle*, *kalhoty*), založeným na jejich porovnání se syntagmaty *dvojích/dvou dveří* (*houslí*, *kalhot*), *dvojím/dvěma dveřím* (*houslím*, *kalhotám*) atd., ale také se syntagmaty *troje/tři dveře* (*housle*, *kalhoty*), *patery dveře* (*housle*, *kalhoty*) / *pět dveří* (*houslí*, *kalhot*) atd., jsme se pokusili ukázat, že konkurenci mezi jazykovými prostředky tu neurčují vlastnosti samotné číslovky, ale vlastnosti číslovky ve vztahu k vlastnostem substantiva. Ve hře je nepochybně celá řada faktorů, které nepůsobí izolovaně, ale navzájem se ovlivňují. Konkurence mezi tzv. účelovými a dějovými adjektivy je rovněž determinována vyššími jednotkami syntaktickými: jedním z jejích činitelů je sémantický vztah mezi adjektivem a (vůči němu syntakticky nadřazeným) substantivem neboli vztah mezi dějem vyjádřeným adjektivem a participantem děje vyjádřeným substantivem. Rozdíl je v tom, že v případě konkurence mezi číslovkami úzus vykazuje (přes svou nejednotnost a rozmanitost) poměrně značnou míru stability, tj. jedna z variant je výrazně většinová. To však platí jen pro některé typy syntagmat, především pro syntagma *dvojí/dvě + SUBST*; toto omezení je zcela ve shodě s naším předpokladem o dynamickém vztahu mezi příslušnými konkurenty.

[18] Roli tu ale také může hrát celkově nízký počet dokladů.

LITERATURA

Internetová jazyková příručka. http://www.ujc.cas.cz/elektronicke-slovniky-a-zdroje/internetova-jazykova-prirucka.html

KOPŘIVOVÁ, M. – LUKEŠ, D. – KOMRSKOVÁ, Z. – POUKAROVÁ, P. – WACLAVIČOVÁ, M. – BENEŠOVÁ, L. – KŘEN, M.: ORAL: korpus neformální mluvené češtiny, verze 1 z 2. 6. 2017. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2017. Dostupný z WWW: http://www.korpus.cz

KŘEN, M. – CVRČEK, V. – ČAPKA, T. – ČERMÁKOVÁ, A. – HNÁTKOVÁ, M. – CHLUMSKÁ, L. – JELÍNEK, T. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. – PETKEVIČ, V. – PROCHÁZKA, P. – SKOUMALOVÁ, H. – ŠKRABAL, M. – TRUNEČEK, P. – VONDŘIČKA, P. – ZASINA, A. (2019): *Korpus SYN*, verze 8 z 12. 12. 2019. Praha: Ústav Českého národního korpusu FF UK. Dostupný z WWW: http://www.korpus.cz.

MICHALEC, V. – VESELÝ, V. (2016): K významu substantiv s převahou plurálových tvarů. *Slovo a slovesnost*, 77, 163–184.

Mluvnice češtiny 2 (1986). Praha: Academia.

Naše řeč (1934). Číslovky druhové. Ročník 18, číslo 1, 29.

OSOLSOBĚ, K. (2017): PLURALE TANTUM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: https://www.czechency.org/slovnik/PLURALE TANTUM

VESELÝ, L. (2011): O vidu slovesa *soustředit se*. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč*, 94, 134–141.

VESELÝ, L. (2013): K otázce (ne)existence akuzativního *se* v současné češtině. *Bohemica Olomucensia*, 5, 308–317.

VESELÝ, V. (2016): Ke zpracování některých významových druhů číslovek ve výkladovém slovníku. *Naše řeč*, 99, 113–131.

VESELÝ, L. (2016): *Matka a dítě byly unavené*? Poznámka ke shodě přísudku s podmětem. *Český jazyk a literatura*, 66, 185–191.

VESELÝ, L. (2018a): Poznámka k perifrastickému futuru u obouvidových sloves aneb *Prezident bude abdikovat*. *Naše řeč*, 101, 204–217.

VESELÝ, L. (2018b): *Slibuju, že už nechybuju*? Je sloveso *chybovat* obouvidové? *Naše řeč*, 101, 60–85.

VESELÝ, L. (2018c): *Pro mně za mně, myslete si o mě …* Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Korpus – gramatika – axiologie*, 18, 63–70.

VESELÝ, L. (2019): K nekorespondenci mezi kodifikací a spisovným územ. Její možné využití v hodinách češtiny. *Český jazyk a literatura*, 69, 80–85.

VESELÝ, L. – VESELÝ, V. (2019): Nekodifikujme, raději popisujme a vysvětlujme normu a úzus. Pěstujme jazykovědu, nepěstěme jazyk. *Korpus – gramatika – axiologie*, 20, 47–62.

(SSJČ) *Slovník spisovného jazyka českého* (elektronická verze) http://ssjc.ujc.cas.cz/

ŠMILAUER, V. (1972): *Nauka o českém jazyku*. Praha: SPN.